

“Følg dit hjerte!”

Om hjertebeholdere og etik i Det Gamle Testamente

Søren Lorenzen

I Det Gamle Testamente er hjertet ofte forstået som en beholder for tanker, planer og intentioner. Men Det Gamle Testamente er ikke helt enig med sig selv, når det handler om hjertets evne til at lede dets ejer på etiske rette veje. I denne artikel undersøges to gammeltestamentlige teksters bud på om mennesket skal følge sit hjerte eller ej.

Kropslighed er en integreret del af den gammeltestamentlige menneskeforståelse. Livet mærkes i den åndende hals, medlidenheden føles i livmoderen, og retfærdighedsfølelsen stikker i nyrerne (se Lorenzen og Gudme 2023). I udgangspunktet er kroppen i Det Gamle Testamente derfor ikke noget mennesket har, men noget mennesket er (Egede og Holt 2018, 21; jf. Frevel og Wischmeyer 2003, 27). Kroppen og dens organer er flettet sammen med følelser og kognition, og hjertet er det centrale organ i Det Gamle Testamente, både i fysisk og symbolsk forstand (jf. Lorenzen og Gudme 2023, 26-39). Hjertet er det organ, der nævnes oftest, og det sidder omtrent i kroppens midte. Her dunker det så længe, den livgivende ånde strømmer ind og ud af mennesket. Men hjertet er også centralt forbundet til menneskets tanker, indre dialog, erkendelse, hukommelse og planlægning. I Det Gamle Testamente og i de fleste nærorientalske kulturer var hjertet, ikke hjernen, opfattet som et opbevaringssted for tanker, erfaringer og erindringer. Hjertet kan dog være en spidsfindig størrelse i de bibelske tekster, og hjertets indhold er særligt vigtigt, fordi det afspejles i menneskets etiske handlen i verden.

Nogle bibelske tekster stiller endda spørgsmål ved, om menneskehjertet overhovedet er et funktionsdygtigt organ, der kan føre til den rette etik. Det ser man i Ezekiels Bog, hvor menneskehjertet skal udskiftes med et nyt hjerte fra Gud (Ezek 36,26). Menneskehjerner kan være fejlbarlige vejledere, mens andre hjerter er til at stole på. I de følgende afsnit præsenterer jeg først hjertet som en metaforisk beholder. Derefter ser jeg på to forskellige tekststeder, hvor der tales om at følge ens hjerte: Fjerde Mosebog 15,38-40 og Prædikerens Bog 11,9. Efter teksterne er gennemgået med henblik på deres forskellige menneskeforståelser, dvs. antropologi, og gudsforståelser, dvs. teologi, følger en kort diskussion om at følge det dundrende hjerte.

Hjertebeholdere

Der dannes begreb om hjertet på forskellige måder i Det Gamle Testamente. Hjertet kan fx være en genstand, der kan bøjes (Ordsp 17,20), eller en tavle, der kan skrives på (Ordsp 3,3). Hjertet er dog oftest opfattet som en form for beholder (Lorenzen og Gudme 2023, 28-31). Et hjerte kan fyldes (Sl 4,8), udvide sig (Sl 119,32), blive varmt og trængt (Sl 39,4) og indeholde ord og tanker (Ordsp 7,3). De forskellige forståelser af hjertet kan hænge sammen med at mennesket opfatter og strukturerer verden metaforisk. I en oplysende artikel fra 2018 beskriver Sif Egede og Else K. Holt, hvordan "talen om hjertet i Det Gamle Testamente bedst forstås som billedsprog," og baserer deres konklusion på George Lakoff og Mark Johnsons kognitive metafor-teori (Egede og Holt, 2018, 26). De to amerikanske filosoffers teori, der fik sit startskud i 1980, går i korte træk ud på, at menneskets kognition er udpræget metaforisk (Lakoff og Johnson, 1980). Basale domæner fra hverdagslivet overføres metaforisk til mere komplekse domæner, som er sværere at få begreb om. De mest basale domæner, der overføres til mere komplekse domæner, er forankret i menneskets erfarende krop. Op er godt, ned er dårligt, nært er forståeligt, fjernt er uforståeligt. Fundamentale kropslige erfaringer overføres dermed metaforisk til mere komplekse domæner, og denne dynamik dukker op i dagligdagssproget. Man vil gerne bygges *op*, være i *toppen* af et hierarki, og man vil ikke tales *ned* til. Det kan også være andre dagligdagserfaringer, der overføres til komplekse begreber. Livet kan opfattes som en vej, man går

på (“vi skal gå hånd i hånd gennem livet du og jeg”) og kærligheden som en kamp (“jeg vil kæmpe for dig”). Hjertet, eller den mere abstrakte forstand, kan derfor opfattes metaforisk som en tavle, man skriver på, eller en ganske normal beholder man kan opbevare ting i. Disse metaforiske overførsler er noget mennesket gør helt ubevidst, men det viser, hvordan kognitionen hænger sammen med kroppen og den verden, kroppen eksisterer i. Tænkning er derfor langt mere end hjernens elektriske og kemiske processer, idet hele kroppen og dens erfaringer er bundet ind i kognitionens verden.

Siden 1980 har den kognitive metafor-teori fået kritik, men den er også blevet nytænkt (se Kövecses 2010). Selvom teorien har forandret sig over tid, så ændrer det ikke på, at Lakoff og Johnson bragte noget revolutionært på banen, idet de blev fortalere for, at menneskets kognition var væsentligt mere end hjernens aktivitet. Interessen for menneskets kropslige tænkning, der også strækker sig langt ud af kraniet, lever stadig i bedste velgående— især i en tid hvor mennesket omgives med teknologi, der kan udvide hukkommelsen i det uendelige, såsom smartphones (se Clark 2011, Malafouris 2016).

Mavefornemmelser og planlægning

Men tilbage til hjertet og Det Gamle Testamente. At forstå hjertet som en metaforisk beholder er intuitivt for en nutidig læser. En dansktalende person forstår billedet af et knust hjerte, hvor indholdet er tabt, men det betyder ikke helt det samme på dansk i dag, som det gjorde på hebraisk i oldtiden. Idet hjertet er en beholder for mange af de elementer, som vi i dag forbinder med hjernen, så giver det en anden nuance, når Det Gamle Testamente beskriver et knust hjerte eller opfordrer mennesket til at man skal følge (eller ikke følge) sit hjerte. Hvor en nutidig læser måske tænker at hjertets veje har med mavefornemmelser, forelskelse, følelser eller autenticitet at gøre, så har hjertets veje i Det Gamle Testamente mere at gøre med intentioner, planlægning og de overvejelser, der foregår inde i hjertet. Der er dog stor forskel på, hvad en hjertebeholder indeholder, og det er derfor ikke altid sikkert at følge ens hjerte. En hjertebeholder kan nemlig holde på hemmeligheder og ondskab (Ordsp 24,2) men også opbevare Guds planer (Neh 2,12). Det Gamle

Testamente giver derfor ikke et entydigt svar på, om mennesket skal følge sit hjerte eller ej, og det er fordi, Det Gamle Testamente indeholder flere menneskeforståelser, der ikke altid kan harmonere. I de følgende to afsnit, kigger jeg på to forskellige tekststeder. Teksterne kommer fra to forskellige litterære genrer, har to forskellige antropologier og arbejder med to forskellige teologier. De har dog det tilfælles, at menneskets hjerte er i fokus.

Ustabile hjerter og farverige tekstiler

I Fjerde Mosebog 15,38-40 befales israelitterne at sætte nogle særlige kvaster i hjørnerne af deres kapper. I denne sammenhæng får man et indblik i israelitternes problematiske hjertebeholder.

Tal til israelitterne og sig til dem, at de slægt efter slægt skal sætte kvaster i hjørnerne af deres kapper og en purpurblå snor i hver kvast. Det skal I have som kvast, og når I ser den, skal I huske på alle Herrens befalinger og følge dem og ikke lade jer lede af det, jeres hjerte tragter efter, og som jeres øjne ser, det I horer med. Men I skal huske mine befalinger og følge dem, så I bliver hellige for jeres Gud (4 Mos 15,38-40).¹

Teksten er en lovtekst, der dukker op mellem forordninger om brud på sabbatsloven og en fortælling om et oprør mod Moses' autoritet. Teksten skiller sig ud fra de omkringliggende tekster, men den er placeret i en større fortælling, hvor israelitterne befinder sig på en lang ørkenvandring fra Sinai, hvor Moses modtog loven, til Kanaan, som er det lovede land. Det er Jahve, israelitternes Gud, der taler til Moses, og Moses skal give befalingen videre til folket. Sproget minder om det, man finder i lovsamlingerne i Anden og Tredje Mosebog, og især idéen om at være hellig for Jahve gennem handlinger lyder som et ekko af lovene fra Tredje Mosebog (fx 3 Mos 19,2). Selvom loven begynder med kvaster og farvet tråd, så er det vigtigt at forstå rationalet med håndgerningen først. Her kommer hjertet og øjnene på spil.

1. Alle bibelvers er fra DO92.

Ifølge Jahve skal israelitterne ikke lade sig lede af deres egne hjerter. Læseren får ikke en lang fortegnelse af hjertebeholderens indhold, men et positivt indhold med dydige intentioner synes ikke at være i sigte. Israelitternes egne motiver og intentioner stemmer derfor ikke overens med Jahves ønsker. Som positiv kontrast til hjerternes indhold fremhæver Jahve i stedet sine egne befalinger, fordi de fører til en etisk bedre livsstil i de guddommelige øjne. Og når vi nu er ved øjnene, så fører israelitternes øjne folket til fald. Ifølge Jahve er de nemlig rettet mod det, som israelitterne horer med. At “høre med” noget i Det Gamle Testamente henviser oftest metaforisk til afgudsdyrkelse, fordi hor hænger sammen med ægteskabsmetaforen man finder i teksterne. Jahve er manden, mens folket er hustruen (se fx Hos 1-3). At høre med noget er derfor at vælge noget andet end elskeren Jahve og hans ønsker. På den måde dukker den kognitive metafor teori op igen, idet hor kan være en kropslig erfaring, der metaforisk overføres til et mere abstrakt gudsforhold.

Øjnene hører ofte sammen med etikken i Det Gamle Testamente, fordi det er Jahves øjne, som sætter standarden for korrekt adfærd (Lorenzen og Gudme 2023, 106-109). Især når det handler om afgudsdyrkelse og guldkalve, kan israelitterne gøre, hvad der er “ondt i Herrens øjne, og krænke ham” (5 Mos 9,18). Når israelitterne i Fjerde Mosebog befales at afvise deres hjerter og øjne, handler det derfor om deres gudsforhold og den etiske praksis, der følger af forholdet. Det er ikke helt afklaret hvilke af sine befalinger, Jahve har i tankerne, men “befalinger” er sandsynligvis et samlebegreb for en række af de love, man finder i Toraen, dvs. de fem Mosebøger (fx 5 Mos 6,1). Befalingerne synes dog især at centrere sig om kun at have én gud i en verden, hvor der kan hores med flere forskellige guder. En ting er sikkert: Israelitterne skal ikke følge deres egne intentioner i hjertet, og deres flakende øjne skal tøjles. Øjnene skal faktisk tøjles til kvaster på tøjet.

Kvasterne, som sidder i hjørnerne af kapperne, hedder *tzitzit* på hebraisk, og de syes stadig på det jødiske bedesjal (*tallit*) i dag. Kvasterne, eller frynserne, der hver især skal indeholde en purpurblå snor, fungerer i dette vers som hjerternes udvendige modstykke. I stedet for at følge hjertets veje, skal israelitterne følge kvasternes veje, fordi kvasterne er befalet af Jahve og flettet sammen med hans befalinger. På den måde bruges kvasterne som en erindringsgenstand, der aktiverer et særligt indhold hver gang, øjnene ser

på dem. Hjertets indhold erstattes således af kvasternes indhold. Menneskets kropslighed er stadig på spil i verset, men her er hukommelsen ikke længere begrænset til hjertets vægge, men udvidet til genstandene omkring kroppen. Med filosofen Andy Clarks ord, så er forstanden "supersized" eller udvidet, fordi den ikke er bundet til hjernen inde i kraniet, eller i gammeltestamentligt sprog, til hjertet inde i torsoen (Clark 2011, xxviii). Israelitternes forstand og hukommelse er en del af et udvidet netværk af tøjlede øjne, guddommelige befalinger og farvede kvaster, der skal lede til en levepraksis blåstemplet af Jahve. Menneskets tænkning er på den måde spredt ud i omverdenen. Hukommelsen aktiveres af synet men sandsynligvis også af den taktile følelse af at holde en kvast mellem fingrene. Ligesom en bedekrans mellem hænderne er kvasternes særlige materialitet flettet ind i hukommelsen, og her spiller den purpurblå farve en rolle. Hvorfor er denne farve særligt udvalgt?

Purpurblå var en umådeligt kostbar farve med lilla nuancer, der blev udvundet af søsnegle fra Middelhavet (Lorenzen 2023). Det var en eksklusiv farve, som tilhørte overklassen. Mange forskere har derfor foreslået at farven er med til at markere israelitterne som et kongeligt folk (fx Milgrom 1990, 414). I Det Gamle Testamente er farven dog hovedsageligt Jahves farve, fordi hans bolig, Åbenbaringsteltet, er indrettet som et festfyrværkeri af purpurblåt, purpurrødt og karminrødt (se 2 Mos 26,1). Inde i Jahves bolig skal Jahves sanser aktiveres, så han husker israelitterne. Sanserne aktiveres gennem brændofre, der afgiver en liflig duft til Jahves næse, men også af de farvede ædelstene, der sidder på ypperstepræstens forklæde og repræsenterer israelitternes tolv stammer (2 Mos 28). Inde i det purpurblå rum husker Jahve således på folket, mens folket med purpurblå kvaster husker på Jahve udenfor boligen. På den måde bindes der en purpurblå tråd mellem gud og folk, der skaber en gensidig erindring om et eksklusivt forhold, der indeholder en særlig etik.

Israelitterne skal ikke følge deres egne hjerter, fordi de fører folket væk fra Jahve. Hjertet er ikke nødvendigvis dårligt, men det er en ustabil beholder, der ikke altid kan stoles på. Hjertet kræver konstant påmindelse om Jahves befalinger gennem indlæring og hjerte-støttende genstande. Denne form for antropologi, hvor menneskehjerter har brug for guddommelig, ydre påvirkning, findes også andre steder i Toraen (fx 5 Mos 6,6-9), men hjertet har

“Følg dit hjerte!”

overordnet evnen til at kunne blive og forblive et lydigt hjerte. Det kræver bare disciplin og hjælpemidler. Teologien omhandler en personlig gud, der har en aktiv interesse i sit folk og deres handlinger. Jahve kommunikerer intensivt til folket gennem Moses, og en hellig (om end lidt uklar) livsstil er et særligt element i Jahves eksklusive forhold til sit folk. Der er desuden et element af autoritær kontrol, idet folket ikke skal følge deres egne hjerter, der er potentielle snublesten, men derimod de kvaster med dertilhørende befalinger, som ægtemanden Jahve har forordnet. Israelitterne skal derfor opdrages til en særlig afgudsfri etik, der ikke er præget af egne ønsker og intentioner.

Ansvarlige hjerter og ungdom

En helt anderledes holdning til menneskehjerter findes i Prædikerens Bog, som er en del af visdomsteksterne i Det Gamle Testamente. I slutningen af bogen finder læseren et formidabelt, melankolsk og billedrigt digt om at glæde sig ved ungdommen, fordi kroppen ældes og mister sine evner for til sidst at miste livsånden og blive til støv (Præd 11,7-12,8). Inden Prædikereren metaforisk indrammer gamle tænders skrøbelighed og synets nedsatte funktion (Præd 12,3), taler han direkte til den unge mand.

Glæd dig, unge mand, mens du er ung, lad dit hjerte være glad
i ungdommens dage. Gå ad de veje, du vil, og efter det, dine
øjne ser; men du skal vide, at Gud vil kræve dig til regnskab
for det alt sammen (Præd 11,9).

I dette vers er der ingen Jahve. Faktisk er der ingen Jahve i hele Prædikerens Bog. Han spiller ingen særlig rolle i teksten, og når Gud nævnes i bogen, benytter Prædikereren oftest det mere overordnede gudsnavn Elohim, “Gud”. Dermed flyttes fokus væk fra Jahve som den eneste ene. Der er heller ingen israelitter i verset. Derimod er der en ung mand, som skal lade sit “hjerte være glad i ungdommens dage”. Det er en helt anden befaling end den om kvasterne i Fjerde Mosebog. Samtidigt dukker en ny hjertefunktion op; glæden. I den danske oversættelse fra 1992, er det den unge mand, der skal

lade sit hjerte være glad, men på hebraisk er det hjertet, der handler. I den hebraiske tekst er det derfor ikke den unge mand, der skal opildne hjertet til at glædes. I stedet skal han lade sig glædes af, hvad hjertet gør. På den måde får hjertet sit eget liv inde i kroppen og spreder glæden fra sit dundrende centrum. Glæden i hjertebeholderen er desuden påfyldt af Gud (Præd 5,19, se også glæden som tema i Præd 2,24-25; 3,12-13; 3,22; 8,15 og 9,7-10). Den unge mand skal derfor mærke hjertets aktivitet, lade sig rive med af den momentane glæde og nyde den, når den dukker op i små, flygtige glimt.

Det fører til den næste befaling i verset. Den unge mand skal gå ad de veje, han vil, og efter det, hans øjne ser. Selvom det ikke er tydeligt i den danske oversættelse, så er hjertet igen på spil. På hebraisk skal manden nemlig gå ad hjertets veje i stedet for viljens veje, og så minder verset om Fjerde Mosebog 15,39 men med omvendt fortegn. Prædikerer forstår hjertet som et ansvarligt, funktionsdygtigt organ, der kan lede hjertets ejer på rette vej. Det er vigtigt at huske på, at hjertets veje ikke nødvendigvis grunder i mavefornemmelser og følelser, fordi hjertet er planlægningens og erkendelsens organ. På den måde kan hjertets veje også indeholde sirligt udtænkte skridt og nøje overvejede handlinger. Her i bogens slutning har Prædikerens hjerte desuden været på en lang erkendelsesrejse med sit eget hjerte, et forskningshjerte, der har undersøgt verdens gang i detaljen, så det er måske en lignende forskerrejse, der foreslås til den unge mands hjerte.

Og hvad med øjnene? Tidligere i Prædikerens Bog, fortæller Prædikerer, at det "øjnene ser, er bedre end hvad sjælen begærer" (Præd 6,9). Her er sjælen bedst forstået som menneskets appetit eller begær. Idéen med ordsproget er muligvis den, at man skal fokusere på det, som er lige foran én i stedet for at bygge luftkasteller, der enten er uopnåelige eller stjæler minutterne af menneskets korte levetid (Lorenzen og Gudme, 2023, 71). Opfordringen til at følge øjnene kan dermed være en opfordring til en form for realisme (Krüger 2004, 196). Når hjertets og øjnens veje følges i Prædikerens Bog, smager betydningen derfor af en overvejelse om ens realistiske muligheder i et flygtigt liv og om at nyde det, som er lige foran én. Erkendelsen af livets flygtighed og ens muligheder synes også at spille en rolle i befalingens påmindelse: Gud vil kræve et regnskab for det hele (se Saur 2023, 222). Men hvad er det for et regnskab?

Mange forskere har fortolket påmindelsen om et guddommeligt regnskab som en senere tilføjelse til teksten, fordi den har en anden eskatologisk klang end Prædikerens tone andre steder i visdomsbogen (se Schwiener-Schönberger 2004, 527). Men det er ikke nødvendigt at frasortere sætningen, da den harmonerer med befalingen. Man skal bare forstå at Guds regnskab eller dom ikke handler om en hændelse, der sker efter døden. Prædikerer forventer ikke noget liv efter mennesket ånder ud for sidste gang. Regnskabet er derfor noget, der opgøres på denne side af døden, og dommen er bundet ind i skaberværket. Ifølge den gammeltestamentlige ekseget Thomas Krüger, så er Guds dom i Prædikerens Bog menneskets flygtige eksistens—en eksistens hvor gode og dårlige dage er strøet vilkårligt rundt i livet (Krüger 2004, 197). Men personen, som glemmer at nyde tilværelsen på de gode dage, har ikke fulgt befalingen om at gribe den glæde, som hjertet udsender. Påmindelsen om Guds regnskab handler dermed om at nyde og erkende den flygtige glæde og nydelse, som Gud giver (Præd 3,12; 5,18). Som den gammeltestamentlige forsker Choon-Leong Seow skriver om dette vers: “For Qoheleth [Prædikerer] enjoyment is not only permitted, it is commanded; it is not only an opportunity, it is a divine imperative” (Seow 1997, 371). Den guddommelige befaling om at følge hjertet handler altså ikke om afgudsdyrkelse, som i Fjerde Mosebog men om at glæde sig over de gode dage med en ydmyg erkendelse af, at alt forgår. Hele Prædikerens Bog er indrammet af tanken om, at alt er tomhed, eller måske bedre på dansk, at alt er flygtigt. Flygtigheden skal dog ikke lede til resignation og apati, men til en erkendelse af, at glæden i hjertet skal nydes, mens den kan.

I Prædikerens Bog er hjertet et fuldt funktionsdygtigt organ, der nysgerrigt undersøger og udforsker den verden, menneskekroppen befinder sig i. Hjertet kan være fyldt af ondskab (Præd 9,3), men det er også den kerne, som emmer af glæde, der skal gribes og erkendes af ejeren. Det har Gud befalet. Mennesket er derfor forstået som et ansvarligt menneske, der kan bruge sit eget hjerte til at erfare verden. Og hvad med Gud? I Prædikerens Bog er Gud i himlen, mens mennesket er på jorden (Præd 5,1). Gud har fastsat verdens rytme, men det er en rytmisk orden med liv og død, som menneskets erkendelse ikke formår at begribe. Her kommer menneskets tænkende hjerte til kort. Gud er desuden glædegiveren, der har tildelt mennesket et lod på jorden, men man kan ikke være sikker på, hvornår glæden kommer,

og hvor langt tid mennesket får lov til at beholde den. Derudover er Gud overraskende tavs, når man sammenligner med Jahve i Toraen. Der er en himmelsk distance til Gud, og Prædikeren observerer at alle former for etik, både den retfærdige og den uretfærdige, leder til det samme resultat; døden (Præd 9,1-3). Etikken hører dermed sammen med den erfaring mennesket gør sig igennem livet, og her har Prædikeren observeret at visdommen skal foretrækkes (Præd 9,16), selvom den menneskelige erkendelse altid er begrænset (Saur 2023, 239). En særlig befaling, som Gud kræver mennesket til regnskab for, er, at glæden skal gribes i livets flygtighed.

Sammenflettede eksistenser

Det Gamle Testamente taler ikke med én stemme. Bogen er en samling brogede tekster fra forskellige tider, som er skrevet af adskillige mennesker med forskellige formål. Teksterne er desuden redigeret og tilpasset over tid, så de kan tale til nye situationer. Menneskeforståelser og gudsforståelser, antropologier og teologier, er mangfoldige i de gamle tekster, og de to foregående eksempler er bare et lille udpluk af forskellige opfattelser. Nogle hjerter kræver guddommelig påmindelse, mens andre hjerter er opfordret til at udforske eksistensen. Om mennesket skal følge sit hjerte afhænger således af teksten man læser.

Når man i dag opfordres til at følge sit hjerte, kan det ofte være fordi, man anbefales at lytte til sin mavefornemmelse eller indre, autentiske stemme i stedet for hjernens fornuft eller omverdenens røster. Hjertet er ofte forbundet til patos, kærlighed, sårbarhed og nærhed, mens hjernen er forbundet til logos, beregninger, og kritisk distance. Sproget skaber dermed kasser, hvor følelser og fornuft placeres i adskilte, indre kategorier. Sådanne adskilte kategorier finder man ikke i Det Gamle Testamente. Hjertet indeholder flere facetter af både fornuft og følelse, og nogle gange overtager maven eller den ventilerende ånde hjertets funktioner (se Lorenzen og Gudme 2023, 82-83). Og er ånden inde i kroppen eller uden for kroppen? Kategorierne er derfor mere flydende, men det passer med et andet aspekt af menneskeforståelserne i Det Gamle Testamente. Flere gammeltestamentlige forskere taler ofte om mennesket som en konstellation, et stjernebillede eller netværk af fx

organer, kropsdele, ting, familie og sociale roller (Janowski 2019, 28-30). Hjertet inde i menneskekroppen hænger sammen med omverdenen gennem øjnene, der ser, men også med ørerne, der hører. Samtidig er hjertet forbundet til sproget, der strømmer ind i hjertet, og til den Gud, som kan fylde det med glæde. Hjertet er flettet ind i sådanne netværk, der rækker langt ud af kroppen, og mennesket er relationelt konstitueret. Hjertet er et dynamisk og provisorisk resultat af netværk, der påvirker mennesket og dets handlinger. Det er med sådanne relationelle briller, at mennesket opfordres til at følge hjertet eller ej.

Det er måske denne forståelse af sammenhæng, der kan resonere med mennesker i dag. Ordene, vi siger til hinanden, tingene, vi omgiver os med, ritualerne, vi udfører, og handlingerne, vi gør og udsættes for, vibrerer i menneskets krop og hjerte. Samtidigt er følelserne, tankerne og fornuften ikke adskilte kategorier men forbundne i netværk, der påvirkes af kroppens væren i verden. Det Gamle Testaments forskellige stemmer viser at både mennesket og Gud har mange facetter, der er bundet til tid og sted. Når man skal følge sit hjerte, kan det derfor være en god idé at vende blikket ud af kroppen, bruge det erkendende hjerte og undersøge tiderne og stederne, der påvirker hjertets indhold. Samtidig kan man overveje hvilke vibrationer, der sendes ud i de store netværk af hjerter, som det enkelte menneske er en del af. Som et håbefuldt resultat af sådanne overvejelser, kan glæden måske strømme ind i og ud af flere og flere hjerter.

Litteratur:

- Clark, Andy 2011: *Supersizing the Mind: Embodiment, Action, and Cognitive Extension*. Oxford: Oxford University Press.
- Egede, Sif og Else K. Holt 2018: ““Af hele dit hjerte.” Om hjertet som sprogbi-lede og læsestrategier i Det Gamle Testamente”. Side 15-35 i *Lægfolksteologi*. København: Eksistensen.
- Frevel, Christian og Oda Wischmeyer 2003: *Menschsein, Perspektiven des Alten und Neuen Testaments*. Würzburg: Echter.

- Janowski, Bernd 2019: *Anthropologie des Alten Testaments: Grundfragen – Kontexte – Themenfelder*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Krüger, Thomas 2004: *Qoheleth. A Commentary. Oversat af O. C. Dean Jr. Hermeneia*. Minneapolis: Fortress Press.
- Kövecses, Zoltán 2010: *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George og Mark Johnson 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lorenzen, Søren 2023: "Farverne i Bibelen". *Bibiana* <https://laesbibliana.dk/4048465/3/>
- Lorenzen, Søren og Anne Katrine de Hemmer Gudme 2023: *Kroppen i Det Gamle Testamente*. København: Eksistensen.
- Malafouris, Lambros 2016: *How Things Shape the Mind: A Theory of Material Engagement*. Cambridge: The MIT Press.
- Milgrom, Jacob 1990: *The JPS Torah Commentary to Numbers*. New York: Jewish Publication Society.
- Saur, Markus 2023: *Gelassenheit: Eine Auslegung des Koheletbuches*. Berlin: De Gruyter.
- Schwienhorst-Schönberger, Ludger 2004: "Kohelet". *Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament*. Freiburg: Herder, 2004.
- Seow, Choon-Leong 1997: *Ecclesiastes: A New Translation with Introduction and Commentary. The Anchor Bible 18C*. New Haven: Yale University Press.

Søren Lorenzen. Bonn Universitet.